

Хамидов Абдул-Хъамид Хамидович

ХАМИДОВ АБДУЛ-ХЪАМИД (1920 – 1969)

□

Хамидов Абдул-Хъамид вина 1920-чу шеран 15 октябрехъ Йоккхачу Атаглахъ ахархочун Хъамидан доьзалехъ. Юьртахъ бераллин хенахъ дукха ладийгина цо нохчийн туйранашка, эшаршка, забаречу дийцаршка. Жимчохъ евзина цунна къоман барта произведенеш, уьш дагахъ латтош а хилла.

Юьртарашкола чекхъяккхинчул тлаьхъа, 1935 шарахъ Серноводскерчу педагогически училище деша вахна иза. Кхузахъ доьшуш волуш, кхидла а члагделла Абдул-Хъамидан халкъан исбаьхъаллин даше марзо хилар. ХIетахъ педучилищехъ доьшуш хиллачу Эдилов Хасмохъмада яздо: "Цунна дукха хаьара нохчийн хьалхазаманхьлера а, хIетта юкъадуьйлуш долу а халкъан дийцарш, кицанаш, забарш. Студентийн дехаршца цо уьш кест-кеста дуьйцура общежитин кертахъ мукъачу денон суьйренашкахъ тхо гуллаш

хиллачу майданяхъ. Цу дийцаршна юккъехъ цо ша кхуллуш дерш а хуьлура, амма цо ца олура цу хенахъ, уьш ша кхоьллина ду". Схьахетарехъ, оцу хенахъ дуьйна волавелла Хамидов Абдул-Хьамид исбаьхьаллин дешан говзалла караерзо.

1938 шарахъ Московски театрални искусствон институтехъ схьайиллина Нохч-Галглайн студи, цига деша вахана Хамидов Абдул-Хьамид. Кхузахъ цо актеран говзалла ламорца цхьаьна дядолийна драматургехъ болх бар а. ХIетахъ Хамидов Абдул-Хьамида нохчийн матте яьхна классически драматургин произведенеш, 1939 шарахъ гочийна цо Ж. Мольеран "Мещанин дворянствехъ" («Мещанин во дворянстве»), А. Толстойн "Боданан ледал" («Власть тьмы»), 1940 шарахъ нохчийн матте яккхина У. Шекспиран "Отелло", кхиерш а. Дуьненан литературин а хазна йолчу оцу произведенеш тIехъ болх бар лаламат мехала хилла Хамидов Абдул-Хьамидана шен драматургически кхолларалла кхиарехъ. Институт чекхъяккхина валале, йоьалгIачу курсера къоман театрехъ болх бан цIа валийна Хамидов Абдул-Хьамид. Дуккха а тIаьхьа чекхъяккхина цо Ленинградски театрални институтан актерийн факультет.

Хамидов Абдул-Хьамидан кхолларалла а, дерриг дахар а къоман театраца, искусствоца, литературица дозаделла хилла. Къаьсттинчу мехаллин бу театрехъ цо бина болх. Театрехъ гуллакх деш кхиъна цуьнан драматургически говзалла, кхоллараллин похIма. Шен дерриге хьуьнарш къоман театрана, искусствона дяделла цо. Нохч-галглайн драматически театрехъ юьхьанца актер хилла Хамидов Абдул-Хьамид. Оцу хенахъ иттех шо бен дацара къоман театр кхоллаелла, амма шен исбаьхьаллин говзаллица сиха кхуьуш йолчу театрехъ дуккха а бара актерийн корматалла йолу къона артисташ. Царна юккъехъ блаьрла вара Хамидов Абдул-Хьамид. Дукха хан ялале театран директор хIоттийра иза.

Теман хан яра, 1943 шо дара доьдуш, театран коллектив кест-кеста йоьдура блаьхошна хьалха спектаклаш хIитто. Театран репертуарехъ алссам яра Теман тематика йолу, адамийн патриотизм, тIемалойн майралла, доьналла гойту спектаклаш, сценкаш. Блаьхоша реза хуьлий, самукъа долуш тIеоьцуш хилла Нохч-Галглайн драматически театран актераца говза хIиттийна спектаклаш.

Хамидов Абдул-Хьамида театрални балхаца цхьаьна кхочушдора исбаьхьаллин литературехъ болх бар а. 1943 шарахъ иза язъян волавелира халкъан иллин чулацаман

бух тлехь йолу "Совдаттий, Дауддий" драма. Амма и кхоччуш чекхъяккхар дикка тлаьхьа бен ца нисделла цуьнан. Драматурган дуьххьарлера йоккха произведени яра иза, цу тлехь нохчийн къоман хьалхалера дахар, гиллакх-оьздангалла, ладаташ гойтуш дара. Пьеса дуьххьара зорботоьхна 1956 шарахь Алма-Атахь арадолуш хиллачу "Къинхъегаман байракх" газетан аглонаш тлехь. 1958 шарахь Соьлжа-Г'алахь Нохч-Г'алг'айн книжни издательствос а арахийцира «Совдат, Дауд» пьеса. Цул дуккха а тлаьхьа Нурадилов Ханпашин ц'арахчу драматически театро х'оттийна "Совдаттий, Дауддий" драми тлехь спектакль. Къоман театран репертуарехь ехха лаяттина и спектакль.

Нохчийн къам махках даьккхинчу хенахь, 1944-1956 шерашкахь, Джамбулехь а, Фрунзехь а тайп-тайпанчу культурин учрежденешкахь белхаш бина Хамидов Абдул-Хьамида. Киргизски республикански Халкъан кхоллараллин Цийнан директор вохуйту иза 1945 шарахь, цул тлаьхьа Киргизски ССР-н культурин министесрствон театрийн отделан куьйгалхо а х'оттаво. Оцу хенахь Киргизин периодически зорбанехь кест-кеста арайийлина цуьнан театроведчески статьяш а, рецензеш а. Царах яра дуьненаюк'арчу классикех лаяцна статьяш: Ф. Шиллеран «Ямартло а, безам а» («Коварство и любовь»), У. Шекспиран «Ромео а, Джульетта а», А. Островскийн «Бехк боцу бехкенаш» («Без вины виноватые»), М. Горькийн «Васса Железнова», кхиерш а. Теман хенахь Хамидов Абдул-Хьамида бинчу белхан ледало лаккхара мах хадийна: "За доблестный труд в дни Отечественной войны 1941-1945 гг." медаль елла цунна.

1955-1956 шерашкахь Хамидов Абдул-Хьамид Алма-Атахь нохчийн маттахь арадолуш хиллачу "Къинхъегаман байракх" газетан редакцехь цхьана муьрехь литературни белхахо, тлаккха культурин отделан заведующи лаяттина, Казахски ССР-н яздархойн Союзан литературни консультантан болх а бина. Казахски пачхьалкхан радиоохь нохчийн маттахь йолу передачаш кечъеш а, д'лахьош а хилла Хамидов Абдул-Хьамид. Нохч-Г'алг'айн эшарийн а, хелхаран а ансамбль вовшахтоьхна, цуьнан куьйгалхо а лаяттина иза. Алма-Атара и ансамбль а ялош 1957 шарахь даймахка ц'а а веана. Цуьнан куьйгаллица Нохч-Г'алг'айн эшарийн а, хелхаран а ансамбль ерриге Советски пачхьалкхехь а тоьллачу ансамблех хилла д'лах'оттинера.

Нохч-Г'алг'айн къоман искусство кхиорехь бакхий кхиамаш хиларна Хамидов Абдул-Хьамидана 1959 шарахь Нохч-Г'алг'айн АССР-н халкъан артистан ц'е тиллина. Муьлххачу балхахь хилча а, шена т'едехкина декхарш леррина кхочушдина Хамидов Абдул-Хьамида, цундела жопаллин балха х'оттош хилла иза. 1959-1961 шерашкахь Нохч-Г'алг'айн Республикин Яздархойн союзан правленин председателъ хаьржина иза. Цул тлаьхьа Ленинградски театральни институтан нохчийн отделенехь шина шарахь хьехархочун болх бина. Ленинградера ц'а веанчул тлаьхьа 1962 шарахь Хамидов Абдул-Хьамид юха а Нурадилов Ханпашин ц'арах йолчу Нохч-Г'алг'айн драматически

театран директор хоттаво. Театр а, театральни искусство а клорггера евзаш волчу Хамидов Абдул-Хьамида дика длахоттабо театран болх, иза куьйгаллехь волуш баккхий кхиамаш боху кьоман театран труппо. Театран куьйгаллехь ялх шарахь болх бинчул тлаьхьа Нохч-Галглайн областной партийнин комитете балха длавуьгу Хамидов Абдул-Хьамид. Культурин секторан заведующи а, агитацин, пропагандин отделан куьйгалхочун заместитель а хоттаво иза. Оцу хенахь лакхара а, жьопаллин а дарж дара иза, хьан-хьаннах а тешош а дацара. Хамидов Абдул-Хьамид дика ларавора балхаца, амма дукха хенахь бан доьгна ца хиллера цунна и болх.

Яздархочо Дадашев Абдуллас шен дагалецамашкахь яздо: «Халкъана боккха эшам беш хийла кьонаха длавоьду дуьнен чуьра. Дагахь лаьттинарг дерриг дан ца кхиира нохчийн халкъана везаш, лоруш волу драматург, поэт, яздархо Хамидов Абдул-Хьамид. Дуккха а дара динарг, амма дан лалашо йолуш даг чохь латтийнарг кхин а дукха дара. Язъян йолийнчу произведенийн мога чекхбалаза а болуш, кехата тле охьабиллинчохь кьолам а буьсуш, сихха гуллакх хилла, юьрта ваха араваларх, юха ца вирзира Абдул-Хьамид. Новкъахь машинна авари хила кхалхар нисделира цуьнан. Амма иза вицвелла вац. Цуьнан дийцарш, пьесаш ехаш ю, дехаш ду цуьнан гуллакхаш, цле а». Хамидов Абдул-Хьамид 1969 шарахь автомобильни катастрофехь кхелхина. Хамидов Абдул-Хьамидан кхолларалла коьрта долчунна драматургически произведенех лаьтташ ю, амма мехала сатирически дийцарш а ду цуьнан, мелла а поэтически произведенеш а ю. Шуьйра евзаш яра цуьнан стихаш тлехь яьхна "Нохчийн вальс", "Забаре байташ", кхийолу эшарш а.

1958-чу шарахь Нохч-Галглайн книжни издательствос арахецна яздархочун «Абубешар» цле йолу дийцарийн а, кегийчу пьесийн а сборник. Оцу сборник тлехь зорботоьхна яздархочун сатирически дийцарш: «Абубешар», «Дурдий, Даргий», «Гирмасолтас яьккхина са», "Дла – коч, схьа – коч", цхьана декъах лаьтташ йолу сатирически пьесаш: «Абубешар», «Мохсолтин доьхна де». И прозаически а, драматургически а произведенеш цхьаьнатухуш дерг дара царна тлехь яздархочо адамийн амалшкахь нислуш йолу ледарлонаш беламе йохуш гайтар. Къаьсттина шуьйра девзаш а, нахана дезаделла а дара "Абубешар", "Дла - коч, схьа - коч", "Дурдий, Даргий", "Гирмасолтас яьккхина са", «Хингал» цлераш йолу дийцарш. Уьш дерриге а сатирически, забаре дийцарш ду. "Дла – коч, схьа – коч" цле йолу дийцар яздархочун дикаха йолчу произведенешна юкъадогьу. Говза яздина, исбаьхьалла шеца йолуш ду иза. Дийцаран турпалхо Хелисат шен гергара нах болчу хьошалга яхча, церан лулахочо Забус, чу а кхайкхина, кхунна совгат деш, кучана клади делла хилла. Хинца Забу Хелисат йолчу еана цо «ша тле муха оьцу хьожур ша аьлла».

Забу Хелисатаглаьрга иза ган сагатделла а, я и шен гергара лоруш а, я цуьнца гуллакх долуш ца еана, леррина цо ша тле муха оьцу хьажа, иза зен еана ю, мацах цкъа ша цунна

хьошалла дина дела. Забуна дагахь дац Хелисат шен берашца муха йоллуш ю хъажар, я хьалха ша цунна хьошалла а дина тесна долу гергарло члагдар. Оьздачу ойланца ца еана иза Хелисат йолчу. Ткъа оцо хоуйту, мацах ша Хелисатана совлат деш а, Забус иза даггара дина цахилар, нахана гергахь дика хила, ша йоцург ю моттийта глерташ иза хилар. Автора и санна долчу хлуманашна дуьхьал хъажийна шен дийцар, адамийн амалшкахь нислуш долчу оцу сакхташца кьийсам латтабо цо. Дийцар тлерачу персонажийн шегара мах ца хадийна автора, амма царах лаьцна шена хеташ дерг исбаьхьаллин сурт хлотторца кьеггина гучудаьккхина. Забу Хелисатаглаьргахь а Ийна, цо совлатана коч а елла, новкъа а яьккхина длайоьдуш яра. «Кхан доххал гена ялале, газет а даьстина, шена еллачу кладене хъаьжира Забу. Дукха цунна реза цахиларна, цуьнан лахара балда, деман гала санна, хъаьвзина длахлоьттира, ши цкъоцкъам айаделира, ши блаьрг, гонаш оза а бина, эрчабелира, ирахъхъаьдда цуьнан хъаж, пондар санна, хебаршка а дахана длахлоьттира». Кхузахь шера го вайна яздархо оцу шен персонажо лелочунна реза цахилар.

Говза хлиттийна ю дийцар тлера диалогаш. Хлора персонажан мотт шен къастамаш, шен башхаллаш йолуш бу. Масала, Хелисатан лулахочо Жарадата иштта дуьйцу: «Биронкъин да вижинчу кошор, со цхьанхъа яхча, сайна кучана клади елча, глайгла ма хуьлу суна, юхаялар муха нислур ду-техъа бохуш, сагатдеш. Кортин Жабраила дешначу кьорланор, олучух ларлуш хьеша-дена шуьйттазза кучана клади ма елла аса, цхьайттазза суна схъа ма елла. Елла юьсийла сан, цу сайна схъаделлачу кладинах аса сайна цхъа коч тегнехь, я доьхкина, я хийцина юха дладелла-кх. Мурца-лелас дешначу кьорланор, дац уьш совлаташ даларш, дош доцурш ду-кх».

Авторан ойла билгалйоккхуш ду дийцаран персонажан къамела юкъара хлара дешнаш: «Стеган вахарехь цхъа дезде деана — зуда ялийна меттиг хилча, клант я йол дешна даьлча, я хаза шен гуллакх дан глерташ воллу да-нана доцу жимха хъаста, цунна я уьш санна долу кхидолу гуллакхаш бахъана долуш, шен дан тарлуччул совлат дар хаза ду. Амма, схъаелла дела длаяла еза бохуш и кучамаш длай-схъай хуьйцуш лелош дерш ца оьшуш ду. Уьш дита деза вай». Хамидовс кьоман дахарехь долу оьзда гиллакхаш, дика гуллакхаш члагдо, ткъа моттарганаш лелор, наха а до иштта, бохуш, цаоьшург лело глертар, дагахь цхъаь долуш, тлехула кхин лело глертаран хлумнаш беламе а дохуш, царна дуьхьал кьийсам латтабо.

«Абубешар» це йолчу дийцар тлера коьрта персонаж Абубешар, балха ца воьдуш, деш-дуьтуш доцуш, ша кхаьч-кхаьчначохь даккхий хабарш дуьйцуш, дерриг цийнан дукъ шен зудчунна тле а диллина лелаш ву. Нахана а, шена а пайдехъа воцуш ша лелаш воллушехь, зуда шен куьйгаклела латтийчхъана, ша дика кьонах хета Абубешарна. Нахана юккъехь даккхий хабарш дийцаррий, зудчуьнца кьийсаррий бен, кхин гуьнахь а дац цуьнан. Центлехь ша зудчунна гло дича, шена тле доккха эхь доглу моьтту цунна.

Абубешаран лулахочо гIараваьлла дика тракторист волчу Мохьмада боху цуьнга: «И хьуна эхь ду морттурш-м эхье хьаха дацара, Абубешар, эхь хьаха ду шен Даймахкана ямарт хилча, кьола дича, деш а, дуьтуш а доцуш йорт етташ лелча, харц дерш дийцича, маларш мийлича, пачхьалкхан болх ца бича, шена вон а, ледара а гучунна и шена ца гуш санна тIехваьлча, воккханиг, да-нана, зуда ца лерича, цомгашчунна гIо ца дича, берашка ца дешийтича... – уьш а, и санна мел дерш а ду-кх эхь». Абубешарна дезаш къамел дац иза. Цунна «дукха реза цахиларна, оьглазвахана Iарж а велла лаьтташ волу Абубешар, нитт Iоттабелча санна, балдаш меттах а хьадина керта вахара». Амма тIаьхьо кхийтира Абубешар, кхийтира, ша хьийзош йолу Баянт дIа а яхана, ша цхьаь висча. «Гирмасолтас яьккхина са» дийцар тIехь, нах Iеха а беш, махлелаш волу Гирмасолта гайтина.

Даймехкан тIом болчу хенахь Брест-гIап ларъеш да а вийна, байлахь йисина йолу шен клентан йоI Лайла а кхобуш, гийла Iаш яра йоккха стаг Маликат. ЙоIана ден цIарах догIучу пенсех жим-жимма охьадуьллуш ахча а Iалийна, цунна совгIатана хIумнаш эца яхана йолу Маликат чIогIа чIагIдеш харц дуйнаш бууш ле а йина, дукха безчу мехах цунна куз а, шал а доькхира Гирмасолтас. Иштта харц-бакъ а ца лобруш, нах Iеха а беш, шена са йоккхуш ву иза. Шен хIума мехал еза йохка гIерташ, Делан цIарах кьера дуйнаш буу Гирмасолтас. Иза Делах а ца кхоьру, нахах эхь а ца хета цунна. Милицех-м кхоьру Гирмасолта. ТIаьххьар а нах Iехорца са йоккхуш хиллачу Гирмасолтина, лаьцна чу а воьллина, кхийл кхайкхийна. «Дурдий, Даргий» дийцар тIера Дурда маларо галваьккхина лелаш ву. Маларна тIаьхьаваларо дикачу балхах а вохийна, доьзалехь башха барт а бац. Цуьнан садаIар а, сакъерар а маларца бен дац. ЦIахь а, арахь а хаддаза малар ду цуьнан дагахь. Шена а, доьзална а пайдехьа вац Дурда, маларо дерриг а дIадаьккхина цуьнан. Дахарехь галваьлларг бакъенга верзаран некъ гойту яздархочо шен дукхаха долчу дийцаршкахь. Иштта ду «Дурдий, Даргий» дийцар тIехь а. Дурда, балха а хIобттина, нийсачу новкъа а ваьлла дIагIуриг хиларх тешам буьту авторо, шен дийцар дерзош.

Говза яздина ду Хамидов Iабдул-Хьамидан дийцарш. Исбаьхьаллин васт кхоллар, меттан башхаллаш, Iаламан сурт хIоттор яздархочо шена хьалха хIоттийнчу коьрта Iалашонца догIуш ду. Яздархочун дийцарш тIера хIора персонажан мотт шен башхаллаш йолуш бу. Церан маттехула а хIоттадо авторо шен персонажийн хIора а ша-тайпана долу васташ. Персонажийн чухуле, церан дагахь дерг, ойланийн кIоргенехь дерг билгалдаккха гIерта автор.

Шайн къеггина маьIна а долуш, аьхна Iаламан суьрташ хуьлу Хамидов Iабдул-Хьамидан произведенешкахь. «Абубешар» цIе йолу дийцар Iаламан суьртаца дIадоладо авторо: «Iуьйре шийло яра. Генах хьадда гIа наггахь дитта кIел охьадужуш хаалора. Дуьнен чохь йорт йиттина кIадъелча санна, мархаш ламанца набарна тевжинера. Стигалан гар, хи ца кхоош, йилча санна, цIена а, сийна а дара. Со лаьттачу хи йистерчу чхара тIера

длахаъжча, аьрру аглор блаьрго схъа ма лоццу йолчу арахъ, дикачу дайша лерина куьг тоьхна, ялташ чу а дерзийна, ерзина яьхна аренаш яра гуш. Цъхацца меттехъ етт а, эса а, уьстагий а, цъха наггахъ ежаш говр а гора».

Оцу хазчу лаламца доглуш дац Абубешаран ков-кортахъ гуш долу сурт: «Кхузара длахаъжча, гуш колхозан эвлан йисттехъ долу Абубешаран тиша ценош дара. Уьш къаьсттина тиша а, ледара а хоьтуьйтура царна гуобаьккхина гуш долчу колхозникийн дикачу ценоша. Абубешаран ценойн тхов ах эрз буьллуш, важа ах глодамаш дохкуш бина бара. Цуьнан ценош юххехула тлех вер-верриг велакъежара, Абубешаран стохка дуьйна а доьхна, раз а даьлла лаьттачу кевнах блаьрг кхетча».

лаламан исбаьхъа сурт а хлоттийна, тлаккха гайтина автора тишъелла, тлеххетта йоллуш, тоярхъама куьг тухуш а йоцуш, нах бела а боьлуш лаьтташ йолу Абубешаран ценойн къепал. И ши сурт вовшех дустуш санна гайтаро алсам доккхуш хета шолгачу суьртан ирча гар. Абубешар ледара къонах хилар кхин цкъа а гучудоккхуш ду цуьнан ценойн декъаза сурт.

Адамийн ледарлонаш а гойтуш, дахарехъ новкъарло еш долу хлуманаш гучу а дохуш, царна дуьхьал къийсам латторан ойла кхияйо автора шен дийцаршкахъ. Хамидов Абдул-Хьамидан драматургически произведенешна юкъа йоглу «Лийрбоцурш», «Бож-лела», «Совдаттий, Дауддий», «Ламанан йол», «Тлам сийна кхокха», «Мохсолтийн доьхна де» цлерш йолу пьесаш. Нохчийн драматургехъ, театрехъ шайн билгалйолу меттиг далаьцна произведенеш ю уьш.

«Тлам сийна кхокха» пьеса берашна лерина ю. Кхаа декъах, ворхл суьртах лаьтташ а йолуш, глехъа йоккха драматически произведени ю иза. Туьйра-пьеса аьлла, билгалъяьккхина автора цуьнан жанр. Нохчийн барта кхоллараллин сюжетех пайда оьцуш, барта произведенийн персонажаш юкъаялош, язйина пьеса. Халкъан барта дийцаршкахъ, туьйранашкахъ санна, лаьржа-Хожа а, Жоьра-баба а ду пьеси тлехъ, тлам сийна кхокха а бу. Кед-кедал блаьргаш болуш, маьрс-маьрсал цергаш йолуш волчу инзаре воккхачу лаьржа-Хожас нахана даккхий зенаш до, кест-кеста юьрта а воглуш бежнаш длакуьйлу, нах а длабуьгу. Юьртахъ тоьлла болу клентий Лечий, Лосьмий воьду лаьржа-Хожех лата. Майра клентий бу уьш. Юьртахъ вац цу шиммочул нийса пха тухуш иччархо, юьртахъ вац цу шинначул дика эраш долуш таллархо. Шен ши клант лаьржа-Хожех лата новкъа воккхуш, нанас Бикатус олу цу шинга, шух дог-м лозу сан, «делахъ а хлара санна де эшначу хенахъ лата вина ас шуьшиъ. Хожех кхералой юха ма верзалаш, сан ши клант, ас бехк боккхур бу шуьшиннех». Нохчийн иллеш тлерачу нанойх тера ю Бикату, церан ойла ю цуьнан кийрахъ ерг а.

Майра летара Лечий, Лъомий инзаре ницкъ болчу Ёаржа-Хожех. «Стигалхула лела олхазар мас таса ца даъхъачу, лаъттахула лела акхарой берг тоха ца яъхъачу кху сан махка тле вала шуъшиъ муха ваъхъна?», – бохуш, буърса леташ ву Ёаржа-Хожа а. «Ца боглу ницкъ беш миска нах хыйзош, аттах хоттавелларг шен аттах воккхуш, етт боцуш виснарг шен сих воккхуш, бехк боцу гийла нах къиза хыйзош ву хьо, сийдоцу Хожа», – олий, дарлой, тарраш детташ, кхин а чогла лета Ёаржа-Хожех ши ваша. Амма ямартчу Хожас, тешнабехк а бой, клогачу глуна чу вожаво Лечий, Лъомий. Масех шо даъллачул тлаъхъа хиира Куьйрина шен вежаршна хилларг. Лечий, Лъомий санна, майра, къонахалла йолуш хъала-кхийънера Куьйра. Ненера пурба а даъккхина, шен ши ваша клелхъарваккха воьду иза. Чогла вовшахлета Ёаржа-Хожий, Куьйрий. Шен клант Ёаржа-Хожа эшо воьлча, цунна гю дан йоглу Жьора-баба, стигал къекъош, стелахаъштиг детташ, мох болуьйтуш. Шайтланаш а шайна гюьне кхойкху цу шимма. Амма Куьйрина гю дан а боглу мацах тлам лазийна гелбелла хилла болу, кхуо дарба лелийна то а бина, длахецна хилла тлам сийна кхокха. Оцу тлам сийначу кхокханан гюьнца Ёаржа-Хожа эша а вина, Лечий, Лъомий, Куьрийн безам болу хаза йол Маьлха-Аьзний, кхиболу юьртахой парглат а баъхна, цлехъа бирзира уьш. Адамаш Ёаржа-Хожийн балех девлира.

Пьесин коьрта маьйна иза чекхийолуш далийнчу дешнашкахъ ду: «Халкъана гуллакх дар уггар а деза ду. Сий хуьлда даима халкъан ирс лъохучун». Ша язйинчу хенахъ боккха кхиам хилла «Тлам сийна кхокха» пьесин, 1959 шарахъ драматургически произведенешкахула республикехъ длаъхъначу конкурсехъ лаккхара мах а хадийна, преми еллера цунна. «Ламанан йол» кхаа декъах лаътташ драма ю. Къоман театро 1960 шарахъ хлоттийна Хамидов Абдул-Хьамид А. Алексеев соавтор а волуш язйина граждански тлеман хенахълера гуллакхаш гойтуш йолу «Ламанан йол» пьеса. «Кху тлехъ дуьйцуш долу гуллакхаш хилла зама – 1918 шо, сентябрь бутт» аьлла, билгалдина автора. Пьесин коьрта турпалхочун Маремин вастехула Соьлжа-Галахъ бле дийнахъ лаъттинчу тлемашкахъ турпалаллица йоьжначу нохчийн йоьлан Арсанова Петламатан хьуьнаречу дахаран цхъа мур гайтина пьеси тлехъ. Нохчийн литературин классик волчу Арсанов Саьид-Бейн йиша яра тламехъ лор-йиша хилла длакъалаьцна йолу Арсанова Петламат. Тлеман халчу хьелашкахъ доьналла, хьуьнар, адамалла гайтарна, истори юкъаяхана Петламат. Хамидов Абдул-Хьамидан пьесин турпалхо лор-йиша хилла ца лаш, божаршка нийсса юй-техъа аьлла, тлемало а ю. Йоьлан эхъ-бехк а, тлемалочун майралла а ю цуьнца. Тлеман халчу хьелашкахъ шен оздангаллех ца йоьхна драмин турпалхо. Нохчийн йоьлан сий а, шен цле а ларъеш чекхъяьлла иза. Тайп-тайпана мах хадабора «Ламанан йол» драмин иза язйинчу хенахъ, амма Нурадилов Ханпашин цларахчу Нохч-Галглайн драматически театран сцени тлехъ оцу пьеси тлехъ хлоттийна спектакль еххачу хенахъ лаъттира. Хамидов Абдул-Хьамидан дукхаха йолчу пьесийн чулацамехъ

дерг кхин хлумма а тле а ца тухуш, ма-дарра дахарера схъаэцча санна хеталуш ду.

«Мохсолтин доьхна де» цле йолу пьеса а ишттачарах ю. Цхъана декъах лаьтташ ю и жима сатирически произведени. Пьеси тлехь коьртаниг сатирически басаршца кхоьллина Хиуьлкаев Мохсолтин васт ду. Керла хлоттийна райпон председатель Мохсолта юьхъанца куьйгалхо хила хьакъ волуш хетало. Шайн гуллакх дахъаш цунна тлебаьхкина нах Мохсолтина мелла а реза боцуш бистхилча, цуьнан секретарь йолчу Хъавраа боху: «Собца-м вац и вон. Хъаькамашца а чогла хаза гиллакх лело хууш ву. Кхуза и балха ваийтинчу вайн райисполкоман председателан заместитель волчу Дагаевс «чогла гиллакх долуш а, болх бевзаш а стаг ву и» олу хезна суна». Амма тлаьхъа, аьлча а, сихха билгалдолу Мохсолтас «хаза гиллакх» хъаькамашца бен лелаш цахилар. Берийн яслин заведующи Саибат йоглу Мохсолтина тле яслина оьшуш йолу шифер язъяйта. Юьхъанца, иза райисполкомехь балхахь ю моттаделла, цуьнца чогла кледа-мерза, гиллакхе хуьлу Мохсолта, оцу сохъта цунна цхъа бле шифер а язйо. Ткъа Саибата, ша-м яц райисполкомехь балхахь, ша яслин заведующи ю аьлча, цунна шифер язйина кехат схъадоккху Мохсолтас, лаламат клоршаме къамел до, кабинет чуьра араьккха дагахь а ву. Цул тлаьхъа Саибатан цийнда райисполкоман председатель хилар шена хиъча, оцу минотехь хийцало Мохсолта, духка чогла гиллакх дуссу цуьнга. Мохсолтин гиллакх доглуш а, доьдуш а ду. Шена пайдехъа хир ву аьлла, хетачу стагаца лаламат гиллакхе волу Мохсолта, кхечаьрца чогла клоршаме хуьлу.

Ша куьйгалла дечу меттехь болх длабодахъара, дика хилахъара аьлла, саготта а вац Мохсолта. Кхуо тле куьг а яздина, шен хеннахь кехаташ дла цадаларна, схъаэца дезаш долу товар довш ду аьлла, шега хаам бича, «и-м дахь а кхин яздойтур дара», – боху Мохсолтас. Ша бахъана долуш районна доккха зе хиларх шек ца волу иза. лаламат ледара куьйгалхо ву Мохсолта. Иза дика куьйгалхо хуьлийла а дацара. Дешна а вац, я мегарг болх бина а вац, шена харц кехаташ а нисдина, цаьрца балха хлюьттина ву. Хинца ша хъаькам вахча, хлумма а товелла а вац, товала глерташ а вац я товала хуур долуш а вац. Хъарамлонца нисдинчу хлуманых беркат ца хуьлу. Куьйгалхочун Мохсолтин болх а беркате ца хилира нахана а я цунна шена а. Шен доьзалца а ца хилла Мохсолта хъанал. Стагана ша дина дика а, ша дина вон а дуьхьалдолу. Диканиг диканца дуьхьалдолу, вониг вонца дуьхьалдолу. Мохсолтас дина дика, схъахетарехь, дан а дац, ткъа ша дина вонаш цхъана дийнахь дуьхьалдевлира цунна. Оцу дийнахь Мохсолтин доьхна де хилира. Хамидов Абдул-Хъамида шен пьеси тлехь лора а дохуш, шайна дуьхьал къийсам латтош долу хлуманаш вайн дахарехь хинца а долуш ду. Уьш гучудахарехь, адамийн ойла царна дуьхьалъяккхарехь мехала ю «Мохсолтин доьхна де» цле йолу пьеса.

Хамидов Абдул-Хъамидан драматургически говзалла къеггина билгалйолу забаре, беламе чулацам болчу произведенешкахь. Царна юккъехь шен исбаьхьаллица къаьбсташ ю «Бож-лела» цле йолу комеди. «Бож-лела» комеди Хамидов Абдул-Хъамидан

кхоллараллехъ хилла ца Iаш, ерриге нохчийн драматургехъ а мехала произведени ю. Iаламат боккха кхиам хилира комедин.

Iра сюжет, цIена, исбаъхъа мотт, шен чулацамехъ дерг дахарца доглуш нисдар, васташ ша-тайпанчу комедиини кепехъ кхоьллина хилар дара оцу пьесина кхиам беънарг. Авторан дуккха а зеделларг дара забаре, сатирически произведенеш язъярехъ. «Бож-Iела» комеди тIехъ къастийна йолу проблемаш драматурго шен хьалхалерчу кегийчу произведенеш тIехъ а хIиттийнера. «Абубешар», «Гирмасолтас яьккхина са» дийцаршкахъ а, «Абубешар» дийцаран чулацам тIехъ язйинчу изза цIе йолчу жимчу пьеси тIехъ а авторо беламе йохуш гайтинера адамийн амалшца йолу ледарлонаш, дахарехъ нислуш долу сакхте гуллакхаш. Изза проблема шуйра а, кхидIа кIаргъеш а къастийна «Бож-Iела» комеди тIехъ а. Комедин чулацам чолхе бац, цу тIера хиламаш шайх атта кхетар волуш бу, персонажийн къамелаш къеггина маьIна а долуш, исбаъхъчу маттаца ду. Драматургически произведенин коьрта башхалла ю цуьнан сюжетан бухахъ къовсам хилар. Вовшашна дуьхъ-дуьхьал лаьттаху ницкъашна юкъара къовсам бу драмехъ сюжет кхуллуш берг. Бож-Iелиний, цунна гонахара цхьаболчу наханий юкъарчу къовсамах лаьтташ ю «Бож-Iела» комедин сюжет. Цул совнаха, Бож-Iела ша-шеца а ву къийсамехъ, шен амалера цхьадолу хIуманаш дуьтуш, царах паргIатволуш ву иза.

Коьрта турпалхочун Бож-Iелин кхечу персонажашца йолчу юкъаметтигашка хъаьжжина масех сюжетан зIе билгалйолу комедехъ: Бож-Iелий – Сутарбий, Бож-Iелий – Зулай, Бож-Iелий – Маймий, Бож-Iелий – Абубешар. Оцарах хIоранца а Бож-Iелин йогIучу уьйрашца гучуйовлу цуьнан амалш, къоман гIиллакх-оьздангаллех лаьцна болу кхетам, адамашка а, дахаре а цуьнан йолу шовкъаш а, хъежамаш а. Комеди тIехъ алссам гайтина ю Бож-Iелин, Сутарбин юкъаметтигаш. Шайн дуьненан лехамашца вовшашна нийсса дуьхъ-дуьхьал ву и шиъ. Сутарби шен сутаралло ваьккхина лелош ву. Муьлххачу хIуманна тIехъ а шена са яккхар, пайда бар дагахъ ду Сутарбина, хъарам иза хиларх шек а ца волуш. Туьканахъ волуш цо дина къоланаш бахъанехъ бархI шо хан а тоьхна, чувобьллина хилла Сутарби. Царах пхи шо чохъ даьккхинчул тIаьхъа «болх дика барна хьалххе цIа ваийти ша» боху цо. Амма хIетте а кхетам чу ца веана, юха а йохк-эцар тIехъ хьалхалерра хъарамлонаш лелош ву.

Бож-Iела чIогIа реза вац Сутарбис лелочунна. «Милк санна, ворта а йолуш, верстина ваттIа воллуш ву хьо. И хIуманаш а дитий, цхьанхъа, хъайга балун боллучу балха гIо», – боху цо Сутарбига. Бож-Iела хъарамлонца гулдина хьал дезаш вац. Сутарбис шега йохка-эцаран декъа вола, тIаккха ахча хир ду хьуна аьлча, сацам боллуш жоп ло цо: «Деллахъа, Сутарби, со-м хъанала къобьлла тоьлуш хеташ ма ву, хъарамчу хьолал». Сутарбис, шен долахъ мелла а хIума йолуш ю аьлла, зуда шена хъахийча, Бож-Iелас боху: «ХIума йолуш ю аьлла, зуда ялор, маре вахар хеташ ву со».

Цу тайпана, Бож-Іелин Сутарбица йолчу юкъаметтигашкахъ билгалдолу иза хъарам хлума лелор доцуш, хъаналчу къинхъегамца ваха лууш хилар. Бож-Іела цхъадолчу ширчу хлуманашна тегерташ велахъ а, шен ойланца цѐна ву, шен амалшкахъ къонахаллин билгалонаш хаалуш а ву. Таро йолу зуда а ялийна, цуьнан хъола тѐхъ ваха хуур волуш вац иза я осалаваьлла дуьненан хлума лъхур долуш а вац. Бож-Іела дуьхъал ву Маймин бозбуанчаллашна а, Абубешара дечу десачу къамелашна а, цуьнан декъазчу кураллина а. Абубешар, Маймий, Сутарбий дахарна тѐаьхъабисина нах бу, шайн амалшца сакхташ долуш а бу. Бож-Іела цара шайн тобанах ларахъ а, царах дикка къаьсташ ву. Амма царах дикачу аглор къаьсташ велахъ а, алссам ледарлонаш ю Бож-Іелица а. Ша-шех дозалла деш, шех тоам бина стаг ву иза. «Дукин ирзехъ саьрмико цѐга тоьхна бѐаьрг баьккхинчу Бугин Лом-Іелин кѐант Бож-Іела ву ша», – олу цо дозаллица. Шегахъ къонахалла а хета цунна, къоман гѐллакхашца вехаш а лору цо ша. Амма Бож-Іелина шех хеташ дерггий, цо лелаш дершший цхъаьна ца догъу. Уьш цхъаьна цадаро беламе а воккху иза.

Мала а мелла, некъана генна йистехъ лаьттачу зѐнан бѐогамна тѐтоьхна машен а йохийна, ша балхара дѐваккхийтина Бож-Іелас. Хѐинца хлургон тѐе балха гѐо аьлча, ца воьду. Шен сий лахлуш хета цунна хлургон лело вахча. Маларх ветталуш, деш хлума а доцуш, цкъа цхъана колхозе воьдуш, тѐаккха вукху совхозе воьдуш, машен тѐе балха ваха меттиг лъхуш ву ша бохуш, лелаш ву Бож-Іела. Хлусамнанас Зулайс боху цуьнга: «Ма ца оьшурш леладо ахъ! Уьш а дитий, хъайга гѐо боххучу балха гѐохъа. Ахъ болх дика бахъ, юха а машен тѐе воккхур ву хъо». Амма Бож-Іела ца веша хлургонахъ болх бан: «Пхеа шарахъ трактор а лелийна, итт шарахъ шофер а лелла, хѐинца хлургон тѐе вахар, говрара вир тѐе хаар санна хлума ду. Нах стигал оьхуш лаьтташ, со хлургон тѐе ваха веза-кх», – олий хададо цо.

Зулай колхозехъ тоьлла хъелийозархо ю. Шен дика хъелий кхечуьнга дѐа а делла, цуьнгара машанна ледара долу, гѐийла бежнаш шега схъаэцна цо. Бож-Іела реза вац шега ца хоттуш Зулайс иза дарна: «Ас хъоьга нахана гѐуллакх ма де ца боху. Соьга хатта а ца хоттуш, ахъ уьш дѐа хлунда делира боху?». Зулай цхъадолчу кхечу хлуманаш тѐехъ а яц Бож-Іелин лааме башха ладугъуш. Масала, цѐийндас шена чѐога дихкиннашехъ, «клубе а яхана, цкъа хелха сатта-м йоллу» ша олий, гѐабали оьций, клубе йоьду иза. Зулай керлачу заманан керла стаг ю. Бож-Іела нохчийн гѐллакхашна, ладаташна тегерташ ву. И ду Бож-Іелин, Зулайн къийсамна бухахъ дерг.

Хамидов Абдул-Хъамидан «Бож-Іела» комеди дѐадаханчу бѐешеран кхузткъалгачу шерашкахъ язѐина ю. Оцу заманан лехамаш, цу хенахълера идеологи ю пьесин чулацамехъ ерг, цуьнца доьзна ду пьесин маьна а. Бож-Іела тѐаьхъаре а тѐевирзира Зулайс а, цуьнан магларехъ болчара а бохучунна. Иштта ю Бож-Іелин тѐаьхъара

монолог: «... айса лелораш нийса хиларх со шекволлушехь, дахар керла хилча, гиллакхаш керла хила дезий а ца хууш, сонта мел дерш лелий ас. Цундела, шуна ма-гарра, балхах а, зудчух а, нахах а вели со, цу тле сонта ву аьлла, це а яха сан. Массо хлуманал а хала ша-шен вовза хилла. Ша-шен вевзича атта хилла шен вон долчух а, дика долчух а кхета. Хьалххехь кхеттехь дика дара дан. Делахь а, оьрсашний дайна, цкъа а ца кхеташ хуьлчул, таьхьа кхетта а кхетча тоьлу». Оцу дешнашкахь билгалдолу пьесин коьрта маьна а. «Бож-Иела» комедин мотт нохчийн халкъан меттан исбаьхьаллица кхелина бу, дукхаха йолу репликаш ирачу аларех лаьтташ ю. Персонажаш, къамелаш деха а ца деш, сцени тлехь вовшашца сих-сиха хийцало. Уьш дикачу драматургически произведенийн билгалонаш ю.

Нурадилов Ханпашин царахчу Нохч-Галгалайн драматически театран сцени тлехь хлоттийра «Бож-Иела» комеди. Театран директор волчу Хамидов Абдул-Хьамида пьеса язъешехь коьрта ролаш билгалболчу актерашна леринера, муьлха актер муьлхачу персонажан роль ловзош хир ву билгал а дина, церан корматалла тидаме а оьцуш, кхоьллинера коьртачу персонажийн васташ. Гарабевлла болу халкъан артисташ бара комедин коьрта ролашкахь: Давлетмирзаев Абдул-Мутелип (Бож-Иела), Дениев Иьльви (Сутарби), Исаева Асет (Майма). Лаккхарчу исбаьхьаллица язйинчу пьеси тлехь лаккхара корматалла йолчу актераша инзаре дика спектакль хлоттийра. Цхьана а кхийолчу пьесин ца хиллачу тайпана боккха кхиам хилира комедин. Оьрсийн литературин классикан Н. В. Гоголан шуьйра евзаш йолчу «Ревизор» комедица юстура иза хлетьхьлерчу зорбанехь.

Комедин коьрта персонажаш Бож-Иела, Сутарби, Майма харцахьарчу амалшца йоллушехь, шайн исбаьхьчу маттаца, хазачу забаршца, шаьш цхьа ша-тайпа беламе хиларца нахана езаелира. Къоман барта произведенийн персонажийн цлрш санна, нахана юкъа яьржира церан цлраш, гуттаренна а халкъа юкъахь йиса а йисина. Пьеси тлера дукхаха долу ира аларш кицанашка а дирзина, нохчийн матте даьхкина. Масала: «Девнах шура ца йоглу», «Ахьар дезачо хьера ваха мало ян мегар дац», «Юучу хлуманийн паччахь жижиг-гала ду», «Дика нах-м шорта хьаха бара, комаьрша нах клеизиг бу-кх», «Метиг санна, дукха хьайгахьа ву хьо». «Ша шакарца тамаш балла доккха хлума ду и». 1967 шарахь дlаяьхьначу драматически произведенийн Еригсоюзан конкурсехь кхоалгачу даржан диплом делира «Бож-Иела» пьесина. Оцу пьеси тлехь спектаклаш хлиттийна Къилбаседа Кавказерчу республикийн ериге а бохург санна драматически театраша. Нохчийн драматически театран сцени тлехь ша язйичхьана дуьйна таханаллац боккхачу кхиамца хаддаза хлиттош ю и комеди.

Цу тайпана, Хамидов Абдул-Хьамидан кхоллараллехь дукхаха ерш забаре, сатирически произведенеш ю, масала, "Абубешар", "Дlа – коч, схьа – коч", "Дурдий, Даргий", "Гирмасолтас яьккхина са", «Хингал» цлрш йолу дийцарш, «Бож-Иела», «Мохсолтийн доьхна де» цлрш йолу пьесаш. Царьца цхьаьна яздархочун кхоллараллехь йоккха

меттиг д'алоцуш ю драматургин кхечу форманашкахъ язйина произведенеш а. Царах ю вай лакхахъ хъахийна драмаш «Ламанан йо!», «Совдаттий, Дауддий», берашна лерина туьйра-п'еса «Т'ам сийна кхокха», турпалаллин драма «Лийрбоцурш». Уьш мехала драматургически произведенеш ю.

Царна юккъехъ къабсттина билгалъяккха еза "Лийрбоцурш" це йолу драма. Нохчийн къоман сийлахъчу к'антах Советски Союзан Турпалхочух Нурадилов Ханпашех а, цуьнан накъостех-т'емалойх а лаьцна ю и п'еса. Сийлахъ-боккхачу Даймехкан т'емехъ цхъа эзар гергга мостаг' х'аллаквинчу пулеметчикан Нурадилов Ханпашин це г'араяьлла евзина ерриге пачх'алкхехъ.

Цуьнан б'аьхаллин хъуьнарш кхечарна масалла хилла лаьттина. Лурчу т'емехъ халкъан маршо ларъеш, шен къона дахар д'аделлачу Нурадилов Ханпашин це гуттаренна а йисна Даймехкан исторехъ, къоман изсехъ. Хамидов Абдул-Хъамида ша п'еса язъян волавалале, Сийлахъ-боккхачу Даймехкан т'еман хенахълерчу документашна т'ехъ еххачу хенахъ болх а бина, дуккха а материл гул'ина хилла Нурадилов Ханпашин б'аьхаллин хъуьнарх лаьцна. Оцу исторически бакъдолчийн буха т'ехъ язйина драматурго шен «Лийрбоцурш» турпалаллин драма. Фашистски Германис ямартлонца т'ом болийча, дерриге а халкъ Даймохк 'алашбан мостаг'чунна дуьх'алдалар гайтина п'еси т'ехъ. Т'еман арахъ б'аьхоша а, тылехъ хъаналчу къинхъегамца дерриге адамо а мостаг'чунна т'ехъ толам баккхарехъа латтийна турпала къийсам бу п'есин чулацамехъ. Гитлеровски фашистех вайн Даймохк 'алашбан г'евттинчу б'аьхойн къонахалла, майралла, шаьш кхийина даймохк барам боцуш царна дукхабезаш хилар гайтина авторо.

Турпалаллин драма д'айолало дагах кхетачу авторан дешнашца: «Хъоме доттагий, зама д'аоху, оьхур а ю. Амма адамийн дегнаш чуьра цкъа а д'аяьлла яц я ер а яц Даймехкан т'еман буьрсачу деношкахъ, вайн халкъан сий, ирс лобхуш, шайн синош д'аделлачийн сийлахъ ц'ерш. Оцу сийлахъчу ц'ершна юкъахъ ю Нурадилов Ханпашин а, цуьнан накъостийн а ц'ерш. Бала къона бара Нурадилов а, цуьнан накъостий а. Амма къонахийн дахар шерашца дагардеш хила ца деза, цара шайн халкъана динчу гуллакхашца дагардеш хила деза. Б'е шарахъ ваьхарг а ца ваьхна дукха, и шен халкъана гуллакх деш ца ваьхнехъ, ткъа шарахъ ваьхарг а ваьхна дукха, и шен халкъана гуллакх деш ваьхнехъ. Суна лаьа, доттагий, цкъа а лийрбоцчу башхачу турпалхойх дерг шуна дийца. Ладог'алаш сан дийцаре!».

Иза п'есин пролог ю. Цу т'ехъ билгалйолу авторан 'алашо а, п'есин тема а. Шен барамехъ г'еххъа йоккха ю п'еса. Прологах, ворх' суьртах долчу кхаа декъах, эпилогах лаьтташ ю иза. П'еси т'ехъ 29 персонаж ю: Ц'ечу Эскаран эпсарш, салтий, дошлойн

эскадронан тлемалой, немцойн эпсарш, салтий, гестаповцаш, эвлара зударий, кхиболу наххий. Пьесин хиламаш тайп-тайпанчу меттигашкахь кхочушхуьлу: нохчийн юртахь, Украинехь, Сталинградски фронтехь, немцойн блиндажехь.

Пьесин сюжет, цу тлера хиламаш кхиар иштта ду:

Хьалхара сурт – нохчийн юрт, машаре дахар, Нурадилов Ханпаша эскаре ваха новкъа ваьлла, тлом болабалаза бу. Шолгий, кхоалгий суьрташ – тлом боьдуш бу, Украинерчу Захаровка эвлана гена йоцчу хьуьнан йийстехь мостагчунна тламца дуьхьал лаьтташ бу Нурадилов Ханпаша а, цуьнан накъостий-тлемалой а. Дика кечам а бина, мостагчунна роглера телатар кхиамца чекхдоккху цара. Дуккха а фашисташ хлаллакбина, ворхI йийсаре валийна. Нурадилов Ханпаша пулеметни расчетан командир хлоттаво.

ДоьалгIа сурт – Каметин хлусам. Зударий бу тлемалошна яхьийта бедарш а, яа хлума а кхобхьуш . Тешнабехкаца чу а вогий, Исраьил нуьцкъаха Камета шена йига гурту. Каметас, шалгу топ схьа а оьций, дуьхьало йо. И шиъ вовшийн карах ле. ПхьоьалгIа сурт – Сталинградски фронт, Серафимович-гIалина юххехь. 1942 шеран август бутт. Нурадилов Ханпашас хинцале ялх бIе ах бIе фашист хлаллаквина, пхиъ пулеметни точка йохийна, шийтта мостагI лаьцна каравалийна. Лакхарчу сержантан дарже а ваьккхина, пулеметнин шина взодан командир хлоттийна иза. Нурадиловн бIаьхоша шайна тIедехкина тлеман декхарш кхиамца кхочушдо. Шайн магIаршкахь зенаш хиллехь а, мостагчун луьра атака юхатоьхна цара.

ЙолхалгIа сурт – немцойн блиндаж. Минанаш тIе а нисвелла, чевнаш а хилла, гIелвеллачул тIаьхьа шаьш каравалийна Баркинхоев, Федоров леван гIерташ бу гестаповцаш. Амма мостагчунна оьшуш долу цхьа дош ца долу цу шингара. Федоровна тоьпаш туху, Баркинхоев кIелхьарвоккху тIекхийнчу Ханпашассий, Бульбассий.

ВорхIалгIа сурт – Сталинградски фронт. Йогучу гIалин цIерш. Цхьана борза тIехь долчу ор чохь оборона лаьцна севцца бу Нурадилов, Баркинхоев, Бульбий. Пулемет дIа а хлоттош, тIамна кечам бо цара. Цхьа гIап бен пулеметан патармаш дац, цхьаъ бен граната а яц. ХIорш лосьхуш болу немцой тIекхочуш лаьтта. Фашистийн арданг йоккха ю, хIорш кхоъ бен вац. Iаламат халчу тIамехь алссам мостагий хIалакбеш, турпалаллица Iожалла тIеоьцу кхааммо а. Пьеса дIайолалуш ма-хиллара, иза чекхийолуш, эпилогехь а онд-да дека авторан аз: «Иштта чекхделира цу башхачу кегийрхойн дахар! Хьоме накъостий, вайн ирс, паргIато Iалашъеш, шайн синош дIаделлачу сийлахьчу советски

салтийн сий деш, хьалагловтта! Диц ма де, тахана а дуьнен чохь маьл-маьлехь тламо ягош глаланаш, ярташ хилар, дойуш зударий, бераш хилар.

Теман це яйна яц. Шайн кхане йоцурш, шайн тахане яхъян герташ, герзе кхийда. Сема хила, доттагий, латта хинца а хал-къан мостагех цандаза ду! Сема хила!».

Даймохк лалашбеш, халкъан парглато ларъеш, турпалалла гайтина блаьхоша. Цара, майраллех, доьналлех ца бухуш, даймехкан мостаглашна дуьхьалбевлла, халкъан сий лардеш, дладелла шайн синош. Уьш эша ца белла лурчу мостаглашка, фашисташна тлехь толам боккхуш, турпалаллица эгна сийлахь темалой. Дерриге халкъ ду мостагчуьнца болчу кыйсамехь турпалалла гайтина. Иза кьеггина билгалдолу пьеси тлехь. Цундела аьлла авторо шен пьесех турпалаллин драма. Даккий хьуьнарш долу турпалхой а болуш, шен чулацамехь адамийн майралла, доьналла гойтуш йолчу драматургически произведених олу турпалаллин драма.

Даймехкан тламехь адамийн патриотизм, майралла, доьналла гайтина йолу турпалаллин драма ю «Лийрбоцурш». Пьесин хьалхара дакъа дладолало Ханпашин, Мутин диалогаца. Эскаре ваха новкъа ваьлла Ханпаший, фински тламехь чов а йина, ца воглуш волу цуьнан ваша Мутий дуьхь-дуьхьал кхета. Мутина, цкъа делахь, хазахета шен ваша воккха а хилла, эскаре вьодуш, шолгла делахь, цуьнан шел жимчу веше йолу кинхетаме оила а хаало кхузахь. Ханпашига боху цо: «Ден, ненан марзо ахь ца эцна дела, со вара хьуна, жимма айса терго-хлума а еш, хьо деша вохуйтур бохуш». Амма, шен ваша эскаре ваха лууш, доьналла долуш, кьонахалла йолуш хиларх воккхаве Мути. Ханпашина хьехар до цо: «Эскар кьонахийн меттиг ю. Салтий вовшийн гло деш а, терго еш а хила беза. Яхь йоцчу клантах дан хлума дац. Яхь хила еза. Молханан хьожа йоглуш зама ю хлара, Ханпаша. Тлом эккхаран сахьт дац. Ледална а, нахана а гергахь хьайн дика це йоккху агло лаха». Иштта хьехар дина, эскаре хьажаво Мутис шен ваша. Шен коьртара куй Ханпашина а туьллий, цуьнан куй шена туьллу Мутис: «Саьмгалан хьожа а йоглуш бу хьуна и куй, глза а, декъала а лелабойла ахь и!» – олий. Ханпашас а боху: «И сан куй а бу хьуна, Мутий, мехкадаьттанан хьожа а йоглуш, ахь и а лелабойла глза а, декъала а!»

Кюрггера маьна ду оцу суьртан. Даймохк лалашбаран, кинхьегамца цуьнан хьал дебора ламасташ хедаш дац, уьш, баккийчаьргара кегийчаьрга а кхочуш, дехаш ду, даима даха дезаш а ду. Адамийн дахаран коьрта гиллакх ду и. Ерриге пьесах чекхдолуш ду Нохчийчоьнан оьздачу клентан, майрачу блаьхочун Нурадилов Ханпашин турпала васт. Пьеси тлехь драматурго исбаьхьаллица гайтина шен турпалхочун блаьхаллин хьуьнарш, цуьнан шен накъосташца йолу юкъаметтигаш, Каметига болчу ценчу безаман оиланаш. Лаккхарчу айамца кхьоллина авторо Нурадилов Ханпашин накъостийн-блаьхойн

Соловьевн, Баркинхоевн, Бульбин, Федоровн, Гнездиговн, Асановн васташ а. Вайн махка Іазап дахъаш веанчу мостагІчунна тІехъ толам баккхархъама, шайн синош дІадала а кийча бу уьш. МостагІ мел ницкъ болуш велахъ а, цунна тІехъ толам боккхург хиларх даггара тешна бу пьесин турпалхой. Вовшашна чу садиллина,, цхъа барт болуш, доьналла, майралла йолуш гайтина тІемалой. МостагІчух озавалар, кхеравалар хІун ду ца хаъа царна. Царах хІоранна а шен-шен амал билгалйолу пьеси тІехъ.

Драматурго мух-мухха а ца гайтина мостагий а, уьш ондда ницкъ болуш, тІелата а хууш, шайгахъ майралла а йолуш бу, амма церан къизалла гучуяьккхина.

Къеггина гучудолу пьеси тІехъ тІамо деш долу зенаш, адамашка деана вон, церан гІайганаш-баланаш. Юьртахъ биснарш беккъа зударий бу. ТІамехъ цхъаннан цІийнда вийна, вукхуьнан – кІант, кхечуьнан ваша вийна. ХІетте а церан дегнаш чІагІ ца делла, къинхетам бу цаьргахъ, комаьрша бу уьш. Нохчийн зударий Бикату, Бесират, Аза, Ану, Хъава, Зина, кхиберш а тІаме баханчу божарийн меттана белхашкахъ бу. Азас боху, тІом балале, шиммо, кхааммо деш хилларг хІинца цхъаммо а деш, далург а, цадалург дан гІерташ дохку адамаш. Анус тІетуху: «Ахъа-м баккхийнаш буьйцу. Массо а бер а-м ду, таса а делла, шайн хирг дан гІерташ доллуш». Фронте тІемалошна яхъийта хІуманаш яхъаш баьхкина уьш Бикату хІусаме. ЦІенчу даггара, шайгара мелла а хилла а тІемалошна гІо хилахъара аьлла, хеташ, йохъуьйту цара шайн йолу-йоцург. Драматурго говза кхоьллинчу диалогашкахъ билгалдаьккхина, деанчу воно шайн къинхетамен ойланех уьш бохийна цахилар.

Пьесин башхаллех ду хІор персонажан амалехъ долу коьртаниг къаьбсташ билгалдалар. Иза кхочушдина говза хІиттийнчу персонажийн йоццачу репликашкахъ а, кІеззиг йолчу авторан ремаркашкахъ а. Шайн къамелаш дах а ца дойтуш, персонажаш сих-сиха хийцайолуьйту драматурго. ХІораннийн къамел чулацаме, шен маьІна долуш хуьлуьйту. Оцу хъелаша дог доуьйту пьеса еша а, сцени тІехъ хІотточу хенахъ цуьнга хъажа а, таро хуьлуьйту авторан ойланах кхиа а. Буьрсачу тІамехъ цхъа эзар гергга фашист хІаллаквина турпалчу пулеметчика Нурадилов Ханпашас. ТІеман даккхий хуььнарш гайтина цуьнан накъосташа. Даймахкана дІаделла цара шайн къона дахар. МостагІчунна тІехъ толам боккхуш, тІеман арахъ турпалаллица эгна уьш. Даймохк Іалашбеш, халкъана паргІато йоккхуш велларг адамийн дегнашкахъ гуттаренна а вуьсу, тІекхуьучарна масал хуьлий лаьтта цуьнан цІе. Цундела аьлла автора шен турпалхойх "Лийрбоцурш", адамашна уьш бицлург цахилар чІагІдеш.

Хамидов Іабдул-Хъамидан кхолларалла, цуьнан драматургически произведенеш, сатирически дийцарш, цо театрехъ дина гІуллакх Іаламат мехала ду къоман литература,

театр, культура кхиарехъ.

Цуьнан пьесаш тӀехъ хӀиттийна спектаклаш хӀинца а йоккха меттиг дӀалоцуш ю нохчийн кӀоман театран репертуарехъ.

Материал схьаэцна Нохчийн Республикин Дешар кхиоран институтан сайта тӀера:

<http://iroars.ru>